

Ο παιδαγωγός Παναγιώτης Οικονόμος

Χασεκίδου-Μάρκου Θεοδώρα, Δρ, Σχολική Σύμβουλος Φιλολόγων

Περιφερειακή Διεύθυνση Εκπαίδευσης Κεντρικής Μακεδονίας

markoudor@gmail.com, τηλ. 6947529311, Ολυμπιάδος 10 ΤΚ 55132 Καλαμαριά
Θεσσαλονίκη

Περίληψη: Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται η δράση και το εκπαιδευτικό, παιδαγωγικό, καθώς και το συγγραφικό έργο του παιδαγωγού Παναγιώτη Οικονόμου (1852-1931). Ο Παναγιώτης Οικονόμος, ένας από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές της ερβαρτιανής μεθόδου, πρωταγωνίστησε στην ελληνική παιδαγωγική «σκηνή» του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Ως υπότροφος του εν Αθήναις Συλλόγου «προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» σπούδασε στη Γερμανία από το 1871 έως το 1875 στην Ιένα και στη Λειψία, κοντά στους καθηγητές Tuiskon Ziller και Karl Volkmar Stoy. Υπηρέτησε στην εκπαίδευση ως διευθυντής Πρότυπων Δημοτικών Σχολείων, Διδασκαλείων, ως επιθεωρητής, ως τμηματάρχης Δημοτικής Εκπαίδευσης. Το συγγραφικό του έργο είναι πλούσιο. Εκτός από διδακτικά βιβλία, συνέγραψε παιδαγωγικά συγγράμματα και ήταν ο συντάκτης πολλών άρθρων στα παιδαγωγικά περιοδικά της εποχής. Ο ίδιος εξέδωσε το περιοδικό «Εκπαίδευσις». Είχε επίσης αρχαιολογικά ενδιαφέροντα και διετέλεσε σύμβουλος της Αρχαιολογικής Εταιρείας από το 1911-1917. Η συμβολή του στην ελληνική εκπαίδευση είναι μεγάλη, καθώς εισήγαγε μια νέα διάσταση στην παιδαγωγική θεωρία και στη διδακτική πράξη για εκείνη την εποχή.

Λέξεις-κλειδιά: Οικονόμος, Διδασκαλείο, Έρβαρτος, παιδαγωγούσα διδασκαλία

Abstract: This paper presents the action and the educational, pedagogical and the writings of the educator Panagiotis Oiconomos (1852-1931) as well. Panagiotis Oiconomos, one of the most ardent supporters of herbartian method, “starred in Greek pedagogy scene” of the 19th and the early 20th century. He studied in Germany, in Jena and Leipzig, close to the professors Tuiskon Ziller and Karl Volkmar Stoy, from 1871 to 1875, as a scholar of the Association for “the Dissemination of Greek Letters”. He served as a school principal of Model (Protypa) Elementary Schools, as a School Inspector, as a Head Department of Primary Education. His writings are rich. Except for school textbooks, he wrote pedagogical essays and he was the author of many articles on pedagogical journals of that time. He edited the journal “Ekpaideysis”. He also had archaeological interests and was a member of the Archaeological Society from 1911 to 1917. His contribution to the Greek education is great as he introduced a new dimension in the pedagogical theory and the teaching practice of that time.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία είναι αφιερωμένη στον παιδαγωγό Παναγιώτη Οικονόμο ή Οικονόμου. Πριν σκιαγραφηθεί η προσωπικότητα και το έργο του, κρίνεται σκόπιμη μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του και μετά, ώστε να ενταχθεί ο παιδαγωγός στο εκπαιδευτικό πλαίσιο της εποχής.

Η διδακτική μέθοδος που υιοθετήθηκε πριν και μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους στο δημοτικό σχολείο ήταν, όπως είναι γνωστό, η

αλληλοδιδασκτική, δηλαδή η διδασκαλία του δασκάλου με τη βοήθεια των πρωτόσχολων μαθητών σε έναν εξαιρετικά μεγάλο αριθμό μαθητών και είχε προτιμηθεί κυρίως για οικονομικούς λόγους. Υπέρμαχος της μεθόδου ήταν ο Ιωάννης Κοκκώνης, που είχε μελετήσει τη μέθοδο στη Γαλλία και ανέλαβε, μετά τον Λούντβιχ Κορκ (C. L. Korck), τη διεύθυνση του Διδασκαλείου στην Αθήνα μέχρι τις 30/4/1852 και επανήλθε στις 27/8/1863, λίγο πριν την κατάργηση του Διδασκαλείου (Λέφας, 1942, σ. 215-216). Το Βασιλικό Διάταγμα της 6ης Φεβρουαρίου 1834, το οποίο αναφέρεται στην οργάνωση των δημοτικών σχολείων με το σύστημα της αλληλοδιδασκτικής, προβλέπει και την ίδρυση Διδασκαλείου στην πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. Κοντά σε αυτό προβλέπεται να υπάρχει και πρότυπο δημοτικό σχολείο για την πρακτική άσκηση των δημοδιδασκάλων. Στο ίδιο διάταγμα γίνεται επίσης λόγος και για πρότυπο δημοτικό σχολείο κορασίων για την πρακτική άσκηση των δημοδιδασκαλισσών (Δημαράς, 1990, σ. 45-50). Η αλληλοδιδασκτική, σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία, διατηρήθηκε μέχρι το 1880, οπότε και έγινε η εισαγωγή της συνδιδασκτικής. Αλλά οι ενστάσεις και οι διαμαρτυρίες για το ατελέσφορο της μεθόδου είχαν αρχίσει πολύ νωρίτερα, καθώς, με την πάροδο των ετών, είχε διαπιστωθεί ότι το σύστημα της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου ήταν αναποτελεσματικό και η «μηχανή της αλληλοδιδασκαλίας» είχε παραλύσει (Βυζάντιος, 1865, Εφημερίς των Φιλομαθών, 563, σ. 681-86). Η κορύφωση των αντιδράσεων για την αποτυχία της ελληνικής εκπαίδευσης, και κυρίως της δημοτικής να εκπληρώσει το στόχο της, συμπίπτει με τις αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα της Γερμανίας, ενώ σημαντική αιτία θεωρείται η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, την οποία από δεκαετίες είχαν εγκαταλείψει στην Ευρώπη. Η Δημοτική Εκπαίδευση φαίνεται «θάλλουσα και επιδεικτική αριθμητικώς αλλ' ενδεής πολύ εις την προσδοκωμένην καρποφορίαν, διότι και η επικρατούσα εισέτι παρ' ημίν αλληλοδιδασκτική μέθοδος δεν απηλευθέρωθη των τύπων εις ους είναι από της εισαγωγής αυτής εις την Ελλάδα δεσμευμένη και μένει ούτω ξένη των βελτιώσεων ας φιλόσοφος μελέτη των νεωτέρων παιδαγωγών επήνεγκε εις αυτήν...» (Μαυρομιχάλης, Εφημερίς των Φιλομαθών, 1869, 690-691, σ. 1697-1709).

Την ίδια εποχή των πολλών αντιδράσεων ιδρύεται στην Αθήνα ο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος. Ο «σύλλογος θέλει τείνει εις επίτευξιν του σκοπού αυτού διά της συστάσεως σχολείων αρρένων και θηλέων και διά της εν αυτοίς εισαγωγής και διαδόσεως της στοιχειώδους παιδείας και των καταλληλοτέρων μεθόδων διδασκαλίας, διά της παρασκευής και διαδόσεως χρησίμων συγγραμμάτων και δι' άλλων προσφόρων μέσων» (Εφημερίς των Φιλομαθών, 1869, 707, σ. 1839-1840). Παράλληλα και στη Γαλλία και στη Γερμανία σημειώνονται μεταρρυθμίσεις και, ειδικά στη Γερμανία, προωθείται το παιδαγωγικό σύστημα του Johan Friedrich Herbart (1776-1841), ο οποίος είχε διατυπώσει την αντίληψη ότι το μοναδικό και όλο έργο της παιδείας συγκεντρώνεται στην ηθική, τον πιο υψηλό σκοπό της ανθρωπότητας. Η κακή συμπεριφορά είναι η λανθασμένη ανάπτυξη της βούλησης. Ο δάσκαλος πρέπει να παρατηρήσει το παιδί, τη σκέψη και τη φύση του. Η παιδαγωγική του Herbart βασίζεται στον έλεγχο με αμοιβές και ποινές, αν χρειάζεται, στην πειθαρχία, και τέλος στο μάθημα που διαμορφώνει τη βούληση του παιδιού. Ο δάσκαλος έχει τον πολύ σημαντικό στόχο να προκαλέσει το «διαφέρον» του παιδιού, για να καλλιεργήσει την αρετή. Μέσω του μαθήματος επιτυγχάνεται η διαμόρφωση του χαρακτήρα του μαθητή, ο οποίος διακρίνεται από πλαστικότητα και δυνατότητα να δεχθεί αγωγή. Ο Herbart προτείνει τέσσερις

βαθμίδες-στάδια (Formalstufen) για κάθε διδακτική ενότητα: διασάφηση, σύνδεση, σύστημα, μέθοδο (Ρέμπλε, 1989, σ. 364-373). Την εποχή του θανάτου του, το 1841, η σκέψη του ήταν γνωστή σε ένα περιορισμένο ακαδημαϊκό κύκλο και δεν βρήκε απήχηση (Bowen, 1981, σ. 232).

Στη δεκαετία του 1860 προάγεται η επιστήμη της Παιδαγωγικής στη Γερμανία, με τους συνεχιστές του Herbart, και ιδιαίτερα με τον Tuiscon Ziller (1817-1882), καθηγητή στη Λειψία, ο οποίος εξέδωσε το 1865 το έργο «Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht», με το οποίο επαναφέρει τη σκέψη του Herbart. Το 1868 ο Ziller πρωτοστάτησε στην ίδρυση της Εταιρείας της Επιστημονικής Παιδαγωγικής, που εξέδιδε ένα μηνιαίο περιοδικό και ένα τόμο το χρόνο και είχε 800 μέλη. Οι Νεοερβάρτιανοί προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα σταθερό κανόνα για τη διδασκαλία και διαμόρφωσαν τις τέσσερις βαθμίδες-στάδια (Formalstufen) του Herbart σε πέντε (5) στάδια: α) προπαρασκευή: ανάκληση σχετικών εμπειριών και γνώσεων, ανακάλυψη συγγενών παραστάσεων, αφόρμηση από τις εμπειρίες των μαθητών, δημιουργία απαραίτητου παιδαγωγικού κλίματος. β) προσφορά: διαίρεση της ύλης σε ενότητες, παρουσίαση από τον εκπαιδευτικό και αναδιήγηση από τους μαθητές, επεξηγηματικός διάλογος εκπαιδευτικού και μαθητών, ανεύρεση νοήματος/διδάγματος, επαναδιήγηση από τους μαθητές, διήγηση όλου του νέου αντικειμένου, εμβάθυνση στις αποκτηθείσες γνώσεις. γ) σύγκριση: ανεύρεση κοινών γνωρισμάτων μεταξύ παλαιών και νέων εμπειριών. δ) σύλληψη: διατύπωση και ταξινόμηση των πορισμάτων της διδασκαλίας. ε) εφαρμογή: ασκήσεις και προβλήματα για εμπέδωση της νέας γνώσης.

Το 1872 έγιναν μεταρρυθμίσεις στο δημοτικό στη Γερμανία και εφαρμόστηκε νέο πρόγραμμα σπουδών με έμφαση στην πραγματογνωσία (θρησκευτικά, αριθμητική, γεωμετρία, ιστορία, γεωγραφία, φυσικές επιστήμες, τέχνη, μουσική, ράψιμο, γυμναστική). Η βιογενετική αρχή ότι το παιδί επαναλαμβάνει σε μικρογραφία την εξέλιξη της ανθρωπότητας σε διανοητικό και ηθικό επίπεδο και ότι οι διάφορες ηλικίες αντιστοιχούν σε συγκεκριμένα στάδια του πολιτισμού της ανθρωπότητας προτείνουν οι Νεοερβάρτιανοί να αξιοποιείται στο πρόγραμμα διδασκαλίας. Κάθε σχολικό έτος θα πρέπει να έχει ως κέντρο της θεματικής του ύλης ένα πολιτισμικό στάδιο, πχ το παραμύθι του Ροβινσώνα, την ιστορία των πατριαρχών κ.ά. Επίσης ένα συγκεκριμένο θεματικό υλικό θα πρέπει να γίνεται αντικείμενο πραγμάτευσης σε διάφορα μαθήματα. Με αυτό το σύστημα διδασκαλίας είχε μεγάλη βοήθεια ο δάσκαλος, και ιδιαίτερα ο αρχάριος, αλλά σταδιακά περιοριζόταν η δυνατότητά του να διαμορφώνει ο ίδιος τη διδασκαλία (Ρέμπλε, 1990, σ. 401-405).

2. Ο Παναγιώτης Οικονόμος και ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων

Η εκπαιδευτική αυτή στροφή στη Γερμανία επηρέασε έντονα και την παιδαγωγική σκέψη στην Ελλάδα. Σε αυτή τη φάση των έντονων διεργασιών για την αναθεώρηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και της διδακτικής μεθόδου εμφανίζεται στο εκπαιδευτικό γίγνεσθαι ο Παναγιώτης Οικονόμος.

Ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων τον Απρίλιο του 1871 διενήργησε διαγωνισμό και έστειλε τρεις υποτρόφους στη Γερμανία για σπουδές στα παιδαγωγικά. Από τους επιλεγέντες οι δύο ήταν φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής, ο Σπύρος Μωραΐτης από τη Σκιάθο, ο οποίος στη συνέχεια έγινε διευθυντής προτύπου

δημοτικού σχολείου και διδασκαλείου, και ο Παναγιώτης Οικονόμος από τη Γορτυνία, στον οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Ο τρίτος υπότροφος Χαρίσιος Παπαμάρκου, ήταν απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής και με διδακτική εμπειρία Ελληνοδιδασκάλου. Δεν συμμετείχε στο διαγωνισμό, αλλά επιλέχτηκε για τη δοκιμασμένη φιλοπατρία του και οπωσδήποτε για τη μακεδονική καταγωγή του. Σκοπός ήταν οι υπότροφοι «ίνα διδαχθέντες τα της δημοδιδασκαλίας... εισηγηταί αυτοί γινόμενοι τελειοτέρων μεθόδων διδακτικής και παιδαγωγικής» (Εκθεσις του εν Αθήναις προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Συλλόγου, 1872, σ. 94). Από αυτή τη χρονική στιγμή οι πορείες των δύο υποτρόφων, του Παπαμάρκου και του Οικονόμου, θα διασταυρωθούν πολλές φορές.

Ο Παναγιώτης Οικονόμος (1851-1931) αφηγείται ο ίδιος τη βιογραφία του στο «Αι σπουδαί μου και η δράσις μου, Υπόμνημα υποβληθέν εις την γνωμοδοτικήν επιτροπήν την εκ των καθηγητών του Πανεπιστημίου, 1911, σ. 1-56). Ήταν τριτοετής φοιτητής της Φιλοσοφικής Σχολής, όταν πήρε μέρος στο διαγωνισμό, στον οποίο και αρίστευσε. Σπούδασε από το 1871 έως το 1875 στη Γερμανία, αρχικά στο Διδασκαλείο του Düsselstal για έξι μήνες, στη συνέχεια για πέντε μήνες στο Διδασκαλείο της Gotha που διευθυνόταν από τον Karl Kehr, κατόπιν στο Διδασκαλείο της Λειψίας που διευθυνόταν από τον Tuiscon Ziller. Ο ίδιος ο Ziller, όπως αναφέρει ο Οικονόμος, του πρότεινε αρχικά να αναλάβει διευθυντής της Γερμανικής Σχολής στη Νάπολη της Ιταλίας και στη συνέχεια διευθυντής στο Διδασκαλείο της Φιλιππούπολης. Ο Οικονόμος ήθελε να συνεχίσει τις σπουδές του κοντά στον Karl Stoy, στην Ιένα, επειδή όμως η υποτροφία του έληγε τον Αύγουστο του 1874, ζήτησε την παράτασή της από τον προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογον, πράγμα που έγινε. Έτσι έμεινε εκεί και υπέστη και τη διδακτορική εξέταση και αναγορεύθηκε «διδάκτωρ μετ' επαίνων» (Οικονόμος, 1911, σ. 12-15).

3. Επιστροφή στον ελληνικό κόσμο και επαγγελματική εξέλιξη

Από το 1875 έως το 1878 διετέλεσε διευθυντής του Προτύπου Δημοτικού Σχολείου Θεσσαλονίκης. Ανέλαβε τη διεύθυνσή του στην ηλικία των 23 ετών. Το πειραματικό αυτό σχολείο το επισκέπτονταν δάσκαλοι από όλα τα μέρη, για να εξοικειωθούν με τις παιδαγωγικές αρχές του Ερβάρτου, όπως κάποτε το σχολείο του Πεσταλότσι. Ο Οικονόμος αναφέρει ότι το επισκέπτονταν ακόμη και οθωμανοί και ισραηλίτες δάσκαλοι (Οικονόμος, 1911, σ. 18). Σε αυτό το σχολείο θα διασταυρωθεί η πορεία του Οικονόμου με αυτήν του Χαρίσιου Παπαμάρκου. Ο Χαρίσιος Παπαμάρκου (1844-1906) από το Βελβενδό της Μακεδονίας, του οποίου η οικογένεια το 1850 εγκαταστάθηκε στον Πειραιά και σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, ανέλαβε ως διευθυντής του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης. Είχε εμπειρία ως ελληνοδιδάσκαλος και καθηγητής και, όπως προαναφέρθηκε, ήταν ένας από τους τρεις υποτρόφους. Το 1871 έφυγε στη Γερμανία για σπουδές και το 1875 ανακηρύχτηκε διδάκτορας του Πανεπιστημίου του Göttingen. Στο Πανεπιστήμιο αυτό είχε διδάξει ο Herbart και η επίδραση του παιδαγωγικού του συστήματος ήταν έντονη.

Ο Παπαμάρκου επέστρεψε στην Ελλάδα το 1876 και του ανατέθηκε η οργάνωση και διεύθυνση του τριτάξιου Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης. Είναι η χρυσή εκπαιδευτική περίοδος της Θεσσαλονίκης. Τα εγκαίνια του Διδασκαλείου τελούνται

στις 23/3/1876. Τρία χρόνια μετά θα αποφοιτήσουν οι πρώτοι 20 δάσκαλοι. Ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων στην έκθεση του 1878 εκφράζει μεγάλη ικανοποίηση για την πορεία του Διδασκαλείου «υπό την πεφωτισμένην και ακάματον διεύθυνσιν» του Παπαμάρκου (σ. 53-58), και διατυπώνει ευχαριστίες για το ζήλο και την αφοσίωση του Οικονόμου στη διεύθυνση του Προτύπου Δημοτικού (σ. 58-61).

Στη συνέχεια ο Οικονόμος θα αναλάβει τη διεύθυνση του Προτύπου Δημοτικού Σχολείου της Αθήνας και παράλληλα διδάσκει ως καθηγητής στο Διδασκαλείο, το οποίο επανιδρύθηκε με το Νόμο ΧΘ' (21/01/1878), με πρώτο διευθυντή τον Χρήστο Παπαδόπουλο, υφηγητή της Φιλοσοφίας. Ο Οικονόμος αναφέρει για τη νέα μέθοδο, τη συνδιδασκτική ότι, ενώ αρχικά πολεμήθηκε, στη συνέχεια έγινε δεκτή με ενθουσιασμό, όταν διαπιστώθηκαν τα εξαιρετικά της αποτελέσματα. Σε αυτή τη μέθοδο του ανατέθηκε να επιμορφώσει δασκάλους. Όλοι οι υπουργοί των Εκκλησιαστικών, σύμφωνα με τον Οικονόμο, εξέφρασαν τον ενθουσιασμό τους. Για την πολιτεία του Οικονόμου στο Πρότυπο Δημοτικό και στο Διδασκαλείο υπάρχει αναφορά του διευθυντή του Διδασκαλείου (3/11/1881), η οποία περιλαμβάνεται στο έργο του Παπαμάρκου «Π. Π. Οικονόμου Σκιαγραφία». Σύμφωνα με την αναφορά ο Οικονόμος δεν ανταποκρινόταν στα καθήκοντά του (Σκιαγραφία, 1893, σ. 12-15).

Από το 1882 έως το 1885 διετέλεσε διευθυντής του αρτισύστατου Διδασκαλείου Λάρισας και δίδαξε τα Φιλοσοφικά Μαθήματα στο Γυμνάσιο της πόλης. Το 1883 του απονεμήθηκε το παράσημο του Αργυρού Σταυρού των Ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος «ένεκεν της ευδοκίμου υμών διδασκαλίας» από τον Χαρίλαο Τρικούπη (Υπόμνημα, σ. 32). Ο ενθουσιασμός και ίσως και ο φανατισμός του για το νέο παιδαγωγικό σύστημα έγιναν η αφορμή, για να προκληθούν τριβές μεταξύ αυτού και του συλλόγου διδασκόντων του Διδασκαλείου, όπως φαίνεται από την έκθεση του νομάρχη Λαρίσης (23/01/1884), ο οποίος διενήργησε προκαταρκτική εξέταση μετά από εντολή του Υπουργείου (28/12/1883). Ο υπουργός Δ. Βουλπιώτης θεώρησε υπεύθυνο και τον Οικονόμο (23/2/1884) και ανέθεσε στον γυμνασιάρχη Λαμίας Ιωάννη Πανδούρη να διενεργήσει έρευνα (14/3/1884). Ο Πανδούρης αποδίδει την αιτία των προβλημάτων στην κακή διοίκηση του Οικονόμου και στη μικροπρέπεια των καθηγητών (15/4/1884). Στη συνέχεια ο Οικονόμος επί κυβερνήσεως Δηλιγιάννη (7/10/1885) διορίζεται Τμηματάρχης της Δημοτικής Εκπαίδευσης και Γενικός Επιθεωρητής των σχολείων (1885-1886). Και ενώ μετατίθεται στο Διδασκαλείο της Λάρισας επί υπουργίας Μανέτα ως διευθυντής, λίγους μήνες μετά, το Μάιο του 1886 με ΒΔ (5/7/1886) απολύεται από τον ίδιο υπουργό (Σκιαγραφία, 1893, σ. 15-23). Σημειώνεται ότι από το Μάιο του 1886 (9/5) έως και τις 14/10/1890 η κυβέρνηση είναι του Χαρίλαου Τρικούπη, ενώ ο Οικονόμος ήταν με το κόμμα του Θεόδωρου Δηλιγιάννη. Τον Αύγουστο του 1886 ανέλαβε καθηγητής Ελληνικών στο Αρσάκειο και των Φιλοσοφικών-Παιδαγωγικών και της Γεωγραφίας στο Παρθεναγωγείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (1886-1890).

Στις 16/6/1890 ο Φίλιππος Γεωργαντάς, διευθυντής του Διδασκαλείου της Πελοποννήσου και μέλος της επιτροπής εξετάσεων στο Παρθεναγωγείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, ψέγει τον Οικονόμο για το ατελές της διδασκαλίας του στο μάθημα της Διδακτικής, διότι οι σπουδάστριες δεν είχαν καλές επιδόσεις. Ο Μ Σακελλαρόπουλος, διευθυντής του Διδασκαλείου της Επτανήσου και ο Γ. Παπασωτηρίου, διευθυντής του Διδασκαλείου Αθηνών, μέλη της ίδιας επιτροπής, ο

Σ. Λάμπρος, πανεπιστημιακός καθηγητής και πρόεδρος της επιτροπής, μιλούν και αυτοί για ανεπαρκή διδασκαλία (Σκιαγραφία, 1893, σ. 23-26).

Το 1890 γίνεται και πάλι Τμηματάρχης της Δημοτικής Εκπαίδευσης και Γενικός Επιθεωρητής των σχολείων, αλλά για λίγους μόνο μήνες. Κατά τη διετία 1890-1892, επί κυβερνήσεως Θεόδωρου Δηλιγιάννη, έγινε διευθυντής του Διδασκαλείου Αθηνών. Ο Οικονόμος καυχάται ότι επί της διευθύνσεώς του αυξήθηκε σημαντικά, μετά από άδεια του Υπουργείου, ο αριθμός των σπουδαστών του Διδασκαλείου. Ζήτησε αυτή την αύξηση, διότι από τις 5669 κοινότητες του ελληνικού κράτους μόνο οι 2000 είχαν σχολεία. Βέβαια το υπουργείο ζήτησε να διαιρεθούν οι τάξεις, αλλά δεν βρέθηκε οίκημα και οι τάξεις έμειναν αδιαίρετες (Εκπαίδευσις, 1892, 5, σ. 35-36).

Επί κυβερνήσεως Χαρίλαου Τρικούπη και υπουργίας Ν. Κοσσονάκου ο Οικονόμος παύεται από διευθυντής του Διδασκαλείου. Το 1895 διορίστηκε καθηγητής Φιλοσοφικών στα γυμνάσια της Αθήνας και το 1898 και πάλι διευθυντής του Διδασκαλείου Αθηνών επί πρωθυπουργίας Ζαΐμη, ενώ επί πρωθυπουργίας Γ. Θεοτόκη απολύθηκε. Το 1900 επισκέφτηκε την Κρήτη και το 1901 ανέλαβε Γενικός Επιθεωρητής των σχολείων της Κρητικής Πολιτείας (1900-1902) και στη συνέχεια καθηγητής των Παιδαγωγικών του Αρσακείου (1902-1910). Το 1910 απολύθηκε. Στο Υπόμνημά του σχολιάζει την εμπάθεια που επικρατούσε μεταξύ των μεγάλων πολιτικών κομμάτων και ότι η άνοδος του ενός κόμματος στην εξουσία σήμαινε την παύση των υπαλλήλων που υποστήριζαν το αντίθετο κόμμα (σ. 34). Μάλιστα δεν άντεξε στη θέση του Γενικού Διευθυντή Δημοτικής Εκπαίδευσης το 1890, γιατί ο κομματισμός, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, είχε καταστήσει τον γενικό επιθεωρητή «τυφλόν όργανον των κομματικών απαιτήσεων, δήμιον των διδασκάλων και της δημοτικής εκπαίδευσως» (σ. 35). Η παύση των υπαλλήλων μάλιστα ήταν «εις την ημερησίαν διάταξιν και απλούστατον παιγνίδι των πολιτευομένων, ίνα κενωθή η θέσις και καταλάβη αυτήν ο εφεδρεύων φίλος του κόμματος» (σ. 35). Το 1911 υπέβαλε υποψηφιότητα για την έδρα «της Παιδαγωγικής και των υπηρετικών αυτής φιλοσοφικών επιστημών» στο Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, χωρίς όμως επιτυχία.

4. Παιδαγωγικές ιδέες και συγγραφικό έργο

Ο Οικονόμος θεωρείται ένας από τους πιο ένθερμους οπαδούς του ερβαρτιανού συστήματος. Πίστευε ακράδαντα στην «παιδαγωγούσα» διδασκαλία, αυτή που διεγείρει το ενδιαφέρον του μαθητή. Προσόντα του καλού δασκάλου, κατά τον Οικονόμο, είναι η επιστημονική γνώση του αντικειμένου και η παιδαγωγική κατάρτιση, που θα συνέβαλε όχι μόνο στη μετάδοση της διδακτέας ύλης αλλά και στη διαπαιδαγώγηση των μαθητών. «Αν ενδιαφερώμεθα διά το μέλλον του ελληνικού λαού», αναφέρει χαρακτηριστικά, «κατ' ανάγκην πρέπει να ενδιαφερώμεθα διά τα σχολεία του λαού και κατά πρώτον λόγον διά την κατάστασιν των διδασκάλων, εις τας χείρας των οποίων θα εμπιστευθώμεν τα τέκνα μας». Ο Παναγιώτης Οικονόμος εκφράζει τις απόψεις του για όλα τα εκπαιδευτικά ζητήματα. Ήταν αντίθετος με τη μείωση των ωρών διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, καθώς πίστευε ότι αυτή αποτελεί τον πυρήνα της ηθικής διαπαιδαγώγησης των νέων, όπως ήταν αντίθετος και με το εξαετές δημοτικό σχολείο (Χατζηστεφανίδης, 1986, σ. 80-83).

Έδωσε μεγάλη έμφαση στην παιδαγωγική κατάρτιση των εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Σημειώνουμε ότι το Φιλολογικόν Φροντιστήριον, που ιδρύθηκε το 1842 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, δεν κάλυπτε την ανάγκη της παιδαγωγικής και διδακτικής κατάρτισης όσων αποφοίτων του Πανεπιστημίου προορίζονταν να διδάξουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, διότι σκοπός του Φροντιστηρίου ήταν να ασκήσει τους φοιτητές στην αρχαία ελληνική και λατινική γλώσσα. Πρέπει να φτάσουμε στο έτος 1884, για να συμπεριληφθούν με Β.Δ., ανάμεσα στις άλλες ασκήσεις και οι παιδαγωγικές, στο έτος 1893, για να συσταθεί το Παιδαγωγικόν Φροντιστήριον και στο έτος 1899 η έδρα της «Γενικής και Γυμνασιακής Παιδαγωγικής και Μεθοδολογίας» (Φούκας, 2005, σ. 109-117). Η «Γυμνασιακή Παιδαγωγία» από τον Ιωάννη Πανταζίδα, καθηγητή της Ελληνικής Φιλολογίας ή η «Παιδαγωγική» από το Χρήστο Παπαδόπουλο, καθηγητή της Φιλοσοφίας διδάσκονται από το 1876-77 και μετά, με πρωτοβουλία των παραπάνω καθηγητών (Φούκας, σ. 146-159).

Ο Οικονόμος προτείνει να ληφθεί πρόνοια «περί παιδαγωγικής μορφώσεως πάντων των διδασκάλων των διδασκόντων εν εκπαιδευτηρίοις έχουσι μορφωτικόν σκοπόν». «Διά να είναι τις καλός διδάσκαλος πρέπει να γνωρίζει καλώς ου μόνον τι θα διδάξη, αλλά και πώς τούτο θα διδάξη». Το περιεχόμενο της διδασκαλίας (τι) το μαθαίνει ο διδάσκαλος στο πανεπιστήμιο με τις παραδόσεις, τις μελέτες και τα ειδικά φροντιστήρια. Για το «πώς», όμως, θα διδάξει αυτές τις γνώσεις δεν έχει ληφθεί ακόμη η απαραίτητη φροντίδα. Αιτία γι' αυτό ίσως είναι και η λανθασμένη αντίληψη ότι, όταν γνωρίζει κάποιος καλά τι θα διδάξει, θα βρει και τον τρόπο να το διδάξει. Αυτή η πλάνη επικρατούσε πρώτα και για το δημοδιδασκαλικό έργο και έτσι δίνονταν πτυχία, ακόμη και σε ανθρώπους που αγνοούσαν παντελώς το έργο που θα ασκούσαν. Η Παιδαγωγική είναι επιστήμη «πρακτική δυσχερεστάτη». Σύμφωνα με αυτήν απαιτείται το πνεύμα του ανθρώπου, το οποίο αναπτύσσεται σύμφωνα με ορισμένους σταθερούς και αμετάβλητους ψυχολογικούς νόμους, να τραφεί και να αναπτυχθεί με μέθοδο προσαρμοσμένη στην ψυχολογική κατάσταση του μαθητή και σύμφωνη με τους ψυχολογικούς νόμους της ανάπτυξης του με μαθήματα πρόσφορα, που περιέχουν άφθονα στοιχεία μορφώσεως, ώστε να αναφανούν ευγενείς τάσεις και ενδιαφέροντα. Ο δάσκαλος πρέπει να απαρνηθεί το επιστημονικό του εγώ και να «κατέλθη εις την πνευματικήν κατάστασιν» των μαθητών του. Αυτή η δεξιότητα, όμως, δηλαδή να προσαρμόζεται ο δάσκαλος στις ανάγκες των μαθητών του, δεν αποκτάται με την ανάγνωση παιδαγωγικών συγγραμμάτων αλλά με τη σπουδή της παιδαγωγικής επιστήμης και την άσκηση στη διδασκαλία. Η Παιδαγωγική είναι απαραίτητη για την πειθαρχία, τη συμπεριφορά, την εκλογή της ύλης, τη διάταξη των μαθημάτων και όλες τις διαστάσεις της σχολικής ζωής. Πρέπει να ληφθούν μέτρα για την παιδαγωγική μόρφωση των διδασκάλων και τη θεωρητική και την πρακτική και να ληφθεί η υπόψη η εμπειρία της Γερμανίας (Εκπαίδευσις, 1892, 15, σ. 113 -116).

Προτείνει επίσης να συσταθούν ανώτερα διδασκαλεία για την παιδαγωγική μόρφωση, θεωρητική και πρακτική, των ελληνοδιδασκάλων και καθηγητών (Εκπαίδευσις, 1892, 16, σ. 121) και θεωρεί ότι θα είναι μεγάλη ευεργεσία από την πλευρά της κυβέρνησης αν πάρει την απόφαση να ιδρύσει έδρα Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο και πρότυπο σχολείο για την άσκηση των καθηγητών της μέσης εκπαίδευσης. Και, όπως η ίδρυση Διδασκαλείου το 1878 θεωρήθηκε πράξη σοφή και ευεργετική, έτσι και η ίδρυση Ανώτερου Διδασκαλείου στο Πανεπιστήμιο θα

θεωρηθεί συμπλήρωση εκείνου του έργου και επιστέγασμά του (Εκπαίδευσις, 1895, 32-33, σ. 259 -260).

Ως προς τη γυναικεία αγωγή ο Οικονόμος ακολουθεί την κυρίαρχη αντίληψη της εποχής του: η γυναικεία εκπαίδευση και αγωγή να παρέχει τις βασικές δεξιότητες της γραφής, της ανάγνωσης, της αριθμησης, αλλά, κυρίως, να εξασφαλίζει όλες εκείνες τις απαραίτητες προϋποθέσεις, για να γίνουν τα κορίτσια καλές μητέρες, καλές νοικοκυρές και πιο σπάνια δασκάλες, οι οποίες και πάλι μέσω της διδασκαλίας θα αναπαρήγαγαν το πρότυπο της ελληνίδας γυναίκας. Εκφράζει σκεπτικισμό στη φοίτηση γυναικών στο Πανεπιστήμιο και τονίζει ότι «η καθολική παιδεία πρέπει να είναι το κόσμημα των γυναικών, η δε σπουδή και άσκησης των επιστημών, ήτις γεννά μονομέρεια εις τον άνθρωπον, και γίνεται προς βλάβην της καθολικής του παιδείας, πρέπει να είναι αποκλειστικόν των ανδρών ενασχόλημα» (Εκπαίδευσις, 1895, 19, σ. 145-146).

Τις παιδαγωγικές ιδέες του αναπτύσσει στο πλούσιο συγγραφικό του έργο που αποτελείται από πρωτότυπες πραγματείες στη θεωρία της Παιδαγωγικής, που δημοσιεύονται είτε αυτοτελώς είτε σε εκπαιδευτικά-παιδαγωγικά περιοδικά της εποχής, όπως αναφέρει ο ίδιος (Υπόμνημα, σ. 51-53). Στο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνει επίσης τα: Παιδαγωγικά Αναγνώσματα κατά Spencer, Αιμίλιος ή περί ανατροφής, Πώς η Γερτρούδη ανατρέφει τα τέκνα της, Η παρ' Έλλησιν ανατροφή των Ελλήνων κατά Ussing, Ψυχολογικά Πραγματεία, Μεθοδικά Προπαρασκευαί Μαθημάτων, Έργα διδασκτικά προς χρήσιν των σχολείων, Έργον διδασκτικόν διά τους διδασκάλους (Υπόμνημα, σ. 53-55).

Φυσικά δεν πρέπει να παραλείψουμε το περιοδικό Εκπαίδευσις, στο οποίο αρθρογραφεί κυρίως ο ίδιος. Η Εκπαίδευσις, «Σύγγραμμα Περιοδικόν τρις του μηνός εκδιδόμενον τη συνεργασία των διαπρεπών παρ' ημίν επιστημόνων», εκδίδεται στην Αθήνα στο τυπογραφείο του Ανέστου Κωνσταντινίδου από τις 25 Απριλίου 1892 έως τις 6 Ιουλίου 1895 (Α' έτος 31 τεύχη, Β' έτος 36 τεύχη, Γ' έτος 33 τεύχη). Το περιοδικό ασχολείται με τη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα δημοσιεύοντας σχετικές ειδήσεις από την Ελλάδα και άλλες χώρες (κυρίως από τη Γερμανία, την οποία παρουσιάζει ως πρότυπο στην εκπαίδευση), καθώς και την εκπαιδευτική νομοθεσία (διατάγματα, εγκυκλίους κ.ά.). Προβάλλει τους παιδαγωγούς Κομένιο, Ρουσσώ, Πεσταλότσι, Δαίρπεφλντ, Διστερβέργιο, Stoy, Polack και δημοσιεύει σε πολλές συνέχειες το έργο του Spencer "Περί ανατροφής των παιδών". Αφιερώνει επίσης, ανάμεσα στα άλλα, άρθρα για την ψυχολογία του παιδιού, οδηγίες για τη διδασκαλία των μαθημάτων του Δημοτικού σύμφωνα με τα πέντε στάδια της νέας μεθόδου. Στο περιοδικό τονίζεται συχνά η ανάγκη για μέρμινα της παιδαγωγικής μόρφωσης των δημοδιδασκάλων αλλά και των διδασκάλων της Μέσης εκπαίδευσης και προτείνεται η ίδρυση έδρας της Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εκφράζοντας διάθεση για διάλογο το περιοδικό καλεί τους αναγνώστες του να συμμετέχουν στην ύλη του με απαντήσεις σε ερωτήματα, όπως ποια είναι τα καλύτερα αναγνωστικά βιβλία, και έχει ακόμη τη στήλη της αλληλογραφίας με απαντήσεις και σχόλια σε επιστολές συνδρομητών, περιέχει επίσης βιβλιογραφία και βιβλιοκρισία κυρίως για τα διδασκτικά εγχειρίδια. Το περιοδικό εκδηλώνει και μεγάλη μαχητικότητα, καθώς καταγγέλλει τον κομματισμό, τις αλλαγές των στελεχών της εκπαίδευσης μετά από τις εκλογές, τις συχνές απολύσεις και μεταθέσεις των δημοδιδασκάλων, τις πενιχρές και συνήθως καθυστερημένες στην είσπραξη αποδοχές τους και τονίζει συνέχεια ότι θα σταθεί στο πλευρό των δημοδιδασκάλων και θα

εναντιώνεται σε κάθε αυθαιρεσία του υπουργείου. Στις 30/11/1892 ανακοινώνει τη σύσταση του Συνδέσμου Ελλήνων Δημοδιδασκάλων και τον καλεί να παρέμβει για τη διόρθωση των κακώς κειμένων της εκπαίδευσης (Ζιώγου, Χασεκίδου, Φούκας, 2005, σ. 387-88).

5. Η συμβολή του Παναγιώτη Οικονόμου στην ελληνική εκπαίδευση

Η συμβολή του στην ελληνική εκπαίδευση είναι μεγάλη, καθώς εισήγαγε μια νέα διάσταση στην παιδαγωγική θεωρία και στη διδακτική πράξη για εκείνη την εποχή. Άνθρωπος ενθουσιώδης πίστεψε ένθερμα στη διδακτική μέθοδο του Ερβάρτου και των συνεχιστών του και κατάβαλε μεγάλες προσπάθειες για την επικράτησή της. Έδωσε μεγάλη έμφαση στην παιδαγωγική κατάρτιση των εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και πρότεινε την ίδρυση Διδασκαλείου Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, όπως και τη σύσταση έδρας Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μια αρνητική πτυχή της σταδιοδρομίας του ήταν η διαμάχη του με τον Χαρίσιο Παπαμάρκου, η οποία έλαβε εκρηκτικές διαστάσεις στη διάρκεια της έκδοσης του περιοδικού «Εκπαίδευσις». Μετά την παύση του Π. Οικονόμου από τη θέση του διευθυντή του Διδασκαλείου, αρχίζει μια πραγματική πολεμική εναντίον του Χ. Παπαμάρκου, ο οποίος είχε εισηγηθεί τη δημιουργία υποδιδασκαλείων. Τον κατηγορεί επίσης, διότι επιτρέπει και σε άλλα εκπαιδευτήρια να αναλαμβάνουν τη μόρφωση των διδασκαλισσών, αρμοδιότητα, την οποία μέχρι τότε είχε μόνο η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία και παράλληλα, με κάθε ευκαιρία, γελοιοποιεί τα διδακτικά εγχειρίδιά του. Από τις αρχές του 1894 ξεσπά μια νέα διαμάχη μεταξύ του Οικονόμου και του Παπαμάρκου, καθώς ο Οικονόμος κατηγορείται από τον Παπαμάρκου ότι δεν έχει κάνει διδακτορικές σπουδές στη Γερμανία αλλά μετεκπαίδευση σε διδασκαλεία. Οι παραπάνω διαφωνίες και δημόσιες εγκλήσεις και αντεγκλήσεις συνθέτουν μια όχι και τόσο ευχάριστη εικόνα, αλλά δεν μειώνουν την αξία του παιδαγωγικού έργου του Π. Οικονόμου, ο οποίος, παρά το γεγονός ότι έζησε σε μια εξαιρετικά ταραχώδη εποχή για το ελληνικό κράτος, κατά την οποία ο κομματισμός ήταν ιδιαίτερα έντονος, υποστήριξε με θέρμη τις παιδαγωγικές του ιδέες, συνέβαλε στην καταξίωση της επιστήμης της Παιδαγωγικής και στην ανάδειξη της αναγκαιότητας της Διδακτικής στον εκπαιδευτικό κόσμο.

Βιβλιογραφικές παραπομπές:

- Bowen, J., A. (1981). *History of Western Education. The Modern West Europe and the New World*. Volume III. USA: St. Martin's Press.
- Βυζάντιος, Σ. Δ. (1865). Γενική έκθεσις της καταστάσεως της προκαταρκτικής ή δημοτικής εν Ελλάδι εκπαιδύσεως περί τα τέλη του 1864. *Εφημερίς των Φιλομαθών*, 563, 681-686.
- Δημαράς, Α., Κ. (1990). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. τ. Α'. Αθήνα: Ερμής.
- Ζιώγου, Σ., Χασεκίδου, Θ., Φούκας, Β. (2005). *Παιδαγωγικά περιοδικά στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα. Παρουσίαση και περιεχόμενα*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Λέφας, Χ. (1942). *Ιστορία της Εκπαιδύσεως*. Αθήναι: ΟΕΔΒ.
- Μαυρομιχάλης, Α. (1869). Έκθεσις προς την Α. Μ. τον βασιλέα περί της καταστάσεως της Εκκλησίας της Ελλάδος και της δημοσίας παιδύσεως από του 1866 άχρι τέλους Δεκεμβρίου 1868. *Εφημερίς των Φιλομαθών*, 690-691, 1697-1709.

- Οικονόμος, Π. (1911). *Αι σπουδαί μου και η δράσις μου, Υπόμνημα υποβληθέν εις την γνωμοδοτικήν επιτροπήν την εκ των καθηγητών του Πανεπιστημίου*. Εν Αθήναις: Παρασκευάς Λεωνής.
- Οικονόμος, Π. (1895). Περί παιδαγωγικής μορφώσεως του προσωπικού της Μέσης εκπαίδευσως, *Εκπαίδευσις*, 32-33, 259-260.
- Οικονόμος, Π. (1895). Η χειραφέτησις των γυναικών. *Εκπαίδευσις*, 19, 145-146.
- Οικονόμος, Π. (1892). Περί ενός ου εστίν ημίν χρεία, *Εκπαίδευσις*, 15, 113-116.
- Οικονόμος, Π. (1892). Περί ενός ου εστίν ημίν τα μάλιστα χρεία. *Εκπαίδευσις*, 16, 121-122.
- Παπαμάρκου, Χ. (1893). Π. Π. Οικονόμου Σκιαγραφία. Αθήνησι: Αδελφοί Περρή.
- Παπαμάρκου, Χ. (1893). Ύθλοι και Πράγματα, Αθήνησι: Αδελφοί Περρή.
- Reble, A. (1989). *Ιστορία της Παιδαγωγικής*, μτφ. Θεοφάνης Χατζηστεφανίδης, Σοφία Χατζηστεφανίδου-Πολυζώη, Αθήνα: Παπαδήμας.
- Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (1869). Διοργανισμός του προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογου. *Εφημερίς των Φιλομαθών*, 707, 1839-1840.
- Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (1872). *Εκθεσις των πεπραγμένων από της συστάσεως αυτού μέχρι τούδε. 17 Απριλίου 1869-31 Δεκεμβρίου 1871*. Εν Αθήναις: Ανδρέας Κορομηλάς.
- Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (1878). *Εκθεσις των κατά το 1876 και 1877 πεπραγμένων*. Εν Αθήναις: Σ. Κ. Βλαστός.
- Φούκας, Β., Α. (2005). *Η παιδαγωγική κατάρτιση των εκπαιδευτικών Μέσης Εκπαίδευσης στην Ελλάδα (1837-1910). Αναζητήσεις, θέσεις, προοπτικές*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Χατζηστεφανίδης, Θ. (1986). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986)*. Αθήνα: Παπαδήμας.